

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Олени Юріївни Матушек

на дисертацію (монографію) Наталії Микитівни Левченко «Біблійна герменевтика в давній українській літературі», подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Студії над сакральною риторикою українського бароко та методами екзегези Святого Письма – це скоріше виключення в літературознавстві, ніж правило. В українській гуманітаристиці кінця XX – поч. XXI вони представлені роботами таких вчених, як С. Головащенко, арх. Ігор Ісіченко, С. Сухарева, Є. Джиджора, С. Шумило, Н. Поплавська, Л. Ушкалов та ін. Ці автори, як правило, розглядають способи прочитання Святого Письма в окремому жанрі або визначають функції біблійного матеріалу в певній групі текстів. Відтак у царині рецепції Біблії українською літературою склалася досить мозаїчна і неповна картинка. Відповідно, для української медієвістики і барокознавства на часі узагальнююче дослідження щодо визначення кола проблем у вивченні біблійної герменевтики та накреслення плану їх вирішення. Отже, актуальність докторської дисертації Н.М. Левченко не викликає сумнівів.

С. Аверинцев, викладаючи спостереження над стилем християнського богослов'я, відзначив, що він (стиль) не відкидає теоретично-літературної рефлексії, оскільки сам визначається необхідністю рефлексії (передусім екзегетичної) над текстом Письма. І далі цей вчений продовжив: чим рефлексія відторгається, так це стилем самого тексту – саме тому, що цей первісний текст пропонує себе для коментування всій наступній християнській культурі, але сам себе не коментує. В Україну і Святе Письмо, і способи його тлумачення прийшли ззовні, але тексти, в яких вони оприявлені, характеризують ціннісний вибір нашої культури та її діячів, рівень начитаності й освіти у книжників різних епох, особливості аудиторії,

відкритість до світу, рівень цивілізованості, вектори комунікації й культурної орієнтації.

Дисертацією є монографія, що складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У **Вступі** прописані традиційні для цієї структурної одиниці пункти, а саме, обґрунтована новизна та актуальність роботи, сформульовані її мета та завдання, простежено зв'язок монографії з напрямками дослідження випускової кафедри, визначено теоретичну й практичну цінність дисертації й т. ін. Теоретичну базу дослідження складають праці знаних вітчизняних і зарубіжних літературознавців і філософів. Це дає змогу авторці розкрити специфіку розуміння і тлумачення Біблії в українській літературі протягом восьми століть.

Розділ I – **«Біблійна герменевтика в українській літературі як об'єкт історико-літературних студій»** – містить п'ять підрозділів, в яких послідовно розглянуто певні пункти: дисертантка торкається питання становлення та розвитку біблійної герменевтики як науки, робить огляд літератури з означеної проблеми. Досить широко у вступному розділі представлені дослідження зі сквородинознавства, у яких раз по раз зринає проблема «Сковорода і Біблія». Окремої уваги у цьому контексті приділено розмірковуванням Юрія Шевельова щодо методу тлумачення Біблії у Григорія Сковороди.

У другому розділі, що має назву **«Біблійна герменевтика в українській літературі старокиївської доби»**, дисертантка логічно структурувала матеріал за критерієм «перекладна / оригінальна література». Серед перекладів названо передусім рукописні Остромирове Євангеліє, Турівське Євангеліє, Мстиславове Євангеліє, Юріївське Євангеліє, Галицьке Євангеліє, Добрилове Євангеліє, Апостол. Згодом цей ланцюжок буде продовжено Острозькою Біблією. У роботі доречно відзначено церковно-літургійний критерій відбору книг для перекладу.

Тут також згадано про перекладні повісті й біблійні вкраплення в них. Особливої уваги у розділі приділено історії біблійної герменевтики, що репрезентована іменами Філона Олександрійського, Оригена, Тертуліана, Августина, Іоана Золотоустого, Василя Великого, Єфрема Сирина, Григорія Ниського, Іоана Дамаскина.

Цю частину роботи значно посилив би аналіз та зіставлення рукописів зазначених пам'яток і текстів церковних авторитетів, що прийшли в Україну в різні періоди й були надруковані в збірках типу Маргарит, Златоуст, Златоструй та ін.

Оригінальна старокиївська література представлена у цьому ж розділі іменами Кирила Турівського та Іларіона Київського. З їхніх творів вибрано приклади алегоричної екзегези Святого Письма. Багатство прийомів прочитання й тлумачення Біблії проілюстроване у розділі буквальним підходом до Біблії Луки Жидяти, превалюванням морально-етичного сенсу в творах Феодосія Печерського, контрастами, антитезами й посиленою символікою борисо-глібівського агіографічного циклу. На нашу думку, «Читання про Бориса і Гліба» Нестора у визначеному ракурсі проаналізоване глибоко й різнобічно. Доречно тут залучено й інтертекстуальний аналіз.

Літописні жанри представлені «Повістю временних літ», де увагу дослідниці привернула біблійна концепція походження народів та промова Філософа, а також дрібніші вкраплення на зразок цитат, ремінісценцій, алюзій та парафраз.

Третій розділ присвячений питанням біблійної герменевтики в полемічній літературі XVI – поч. XVII століття. В поле зору дослідниці тут потрапили Мелетій і Герасим Смотрицькі, Василь Суразький, Клірик Острозький. А з протилежного боку – Петро Скарга та Іпатій Потій. Екзегетичні вкраплення у їхніх текстах зумовлені перебігом міжконфесійної полеміки й пошуком аргументів на користь тієї чи іншої концепції. Цікавим, на нашу думку, є підрозділ, присвячений творчості Йова Заліза та його наслідувальним герменевтичним пошукам. Четвертий розділ – «Біблійна

герменевтика в українській бароковій літературі» – доречно поділений на кілька блоків. Перша група авторів – це ті, хто застосовували парадигму чотирисенсової екзегези для структурування своїх творів і оприявлення біблійного сенсу. Це Іоаникій Галятовський, Кирило Транквіліон Стовбунський, Антоній Радивилівський, Лазар Баранович та ін. Далі – Феофан Прокопович як представник буквального прочитання Біблії. І нарешті Григорій Сковорода як прихильник алегоричної інтерпретації Біблії. Звертаючись до творів барокових авторів, пані Наталія дає зразки застосування в текстах почвірної методи тлумачення Святого Письма, звертає увагу на духовність авторів, прочитує новозавітну історію крізь старозавітні образи, розглядає проблеми сакральної антропології, а також розшифровує символіку образу каменя в екзегетичній практиці українських барокових письменників.

Тексти Феофана Прокоповича розглянуті як такі, що дають приклади буквального прочитання Біблії, причинами чого авторка небезпідставно вважає і освіту цього письменника, і потужний вплив протестантського богослов'я на його формування.

Зрештою, чи не найбільше уваги в розділі присвячено алегоричній методі прочитання Біблії у Григорія Сковороди. У розділі детально представлені питання джерел такого підходу до тлумачення Біблії, наведені приклади антитез з його творів, розглянута Біблія як основа доцентрової філософської системи. У роботі розкритий образ людини крізь призму біблійної герменевтики Сковороди, а також прокоментоване особливе розуміння образу Бога у творах цього автора. Окрім того, пані Наталія, рясно наситивши свій текст прикладами, звернула увагу на парадоксальні текстові ланцюжки Сковороди та префігурацію в його екзегетичній системі.

Сильною стороною цієї дисертації є широке залучення текстів української літератури з X по XVIII століття. У роботі активно використано праці іноземних науковців, надруковані англійською, французькою, німецькою, польською, російською мовами. Список літератури налічує

близько 800 пунктів, з них — близько дев'яноста публікацій західноєвропейськими мовами.

Висновки дисертації цілком відповідають її змісту та містять загальні підсумки дослідження. Вони характеризуються належною повнотою.

Разом з тим, хотілося б висловити певні зауваження-побажання:

1. До роботи слушно залучений контекст і екскурси в історію герменевтики, але за рахунок цього вона подекуди справляє враження реферативності, наприклад, у першому розділі. Окрім того, у роботі є повтори: у першому розділі йдеться про антиохійську й олександрійську школи, а потім така ж інформація подається ще й на початку четвертого розділу.

2. Переважна більшість авторів, чиї твори аналізуються в дисертації, є ченцями, імена яких не можна скорочувати до ініціальних букв. На жаль, це сталося з Кирилом Транквіліоном Ставровецьким, Касіяном Саковичем, Іпатієм Потієм на ін.

3. Огляд літератури з проблеми виходить за межі досліджуваного періоду (до кінця XX століття) і побудований за хронологічним принципом виходу публікацій у світ. Це створює враження хаотичності викладу матеріалу.

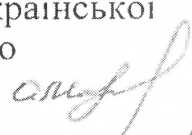
Прошу зауважити, що висловлені думки не применшують рівня цієї дисертації. Її основні положення відображені в монографії й авторефераті, а також 61 статті, 16 з яких — у фахових виданнях України, 15 — в іноземних виданнях. Пані Наталія також має 31 додаткову публікацію. Результати дослідження повідомлялися й були позитивно схвалені на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, що відбулися як в Україні, так і за її межами (Польщі, Литві, Грузії, Росії, Чехії).

Думаю, що ця дисертація стане імпульсом для нових студій з біблійної герменевтики. Вона окреслила й показала одну з основних проблем всієї української медієвістики: недоступність джерел, зокрема рукописів. Тільки удоступнення раратетних фоліантів через оцифровування дасть можливість для широкого кола дослідників скрупульозно зіставляти перші переклади

євангелій з оригіналами, визначати джерела цитат у текстах киево-руських авторів, а відтак і робити висновки про трансформацію біблійного матеріалу та способи його подачі й інтерпретації.

Отже, усе сказане вище свідчить, що докторська дисертація «Біблійна герменевтика в давній українській літературі» має належний фаховий рівень й відповідає чинним вимогам до дисертацій гуманітарного профілю, а саме – «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.). Її ж автор, Наталія Микитівна Левченко, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент:
доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри історії української
літератури Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

О.Ю. Матушек

Підпис проф. О.Ю. Матушек
засвідчую

Н.А. Вінникова